

УДК 81'373.422: 801.8

DOI <https://doi.org/10.32782/2522-4077-2023-205-27>

АРХІТЕКТОНІКА ХУДОЖНЬОГО ЕСЕ

ARCHITECTONICS OF ART ESSAY

Стефурак Р.І.,

orcid.org/0000-0002-9612-3851

кандидат філологічних наук,

доцент кафедри української мови

Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника

У статті досліджено архітектоніку художнього есе, описано його диференційні ознаки, літературні (автобіографічність, інтертекстуальність, асоціативність, широке використання художніх засобів) та соціокомунікативні риси (актуальність, суб'єктивність, волонтаривність).

Авторка статті на власних художніх текстах описала чотири основні прийоми побудови есе: обрамлення, каталогізацію, відкриту кінцівку, цитатоколажування.

Приєм художнього обрамлення полягає в тому, що, створюючи есе, автор використовує тотожні на лексико-семантичному рівні структурні елементи початку і кінцівки твору. У такий спосіб початковий і завершальний сегменти тексту «закільцьовують» його на різних рівнях: лексичному, синтаксичному, тропейчному. Цей прийом формує цілісність і завершеність есе.

Приєм каталогізації використовують для формування вертикальної й горизонтальної «виструнченості», «концентрації» тексту. Тобто каталог – це так званий каркас тексту, який можна розгорнути у сам есей. І навпаки: будь-який есей можна згорнути в каталог.

Приєм цитатоколажування полягає в тому, що архітектоніка есе формується вкрапленнями чужого мовлення (цитати, ремінісценції, відгуки тощо), проте його слід використовувати обережно, оскільки для жанру есе властиве «Я»-звучання, а не чуже мовлення.

Приєм відкритої кінцівки полягає в тому, що текст есе начебто не дописаний, обірваний, не завершений, проте відкрита кінцівка, власне, й надає читачеві простір для «співпраці» з авторським «Я», що забезпечує естетичний ефект тексту на смисловому й композиційному рівнях.

Для жанру художнього есе будь-якої структури характерні такі ознаки: яскраво виражена постать автора, суб'єктивність, саморефлексія, інтертекстуальність; використання тропів, стилістичних фігур, відкритий чи прихований діалог з читачем, цілісність, зв'язність викладу. Архітектоніка художнього есе є вільною.

Ключові слова: есе, художній текст, структура есе, композиція есе, художнє обрамлення, відкрита кінцівка, каталог, каталогізація, цитатоколажування, квазіцитата, ремінісценція, метафора, епітет, порівняння, саморефлексія, інтертекстуальність.

The article researches the architecture of the artistic essay and describes its differential features, literary (autobiographical, intertextuality, associativity, wide use of artistic means) and socio-communicative features (relevance, subjectivity, voluntariness).

The author of the article based on her literary texts described four main methods of constructing an essay: framing, cataloguing, open ending, and quote collage.

The technique of artistic framing consists in the fact that when constructing an essay, the text author uses circular stanzas, in this way the beginning and the end of the text completely or partially coincide on the lexical, syntactic or tropic levels of language. This technique forms the integrity and completeness of the essay.

The method of cataloguing consists of vertical and horizontal "sophistication", it is the "concentration" of the text. The catalogue is the so-called frame of the text, which can be expanded into the essay itself. And vice versa: any essay can be folded into a catalogue.

The technique of quote collage consists in the fact that the architecture of the essay is formed by interspersing other people's speech: quotes, reminiscences, reviews, etc., but this technique should be used carefully since the essay genre is characterized by "I" sound, and not someone else's speech.

The reception of the open ending consists in the fact that the text of the essay seems to be incomplete, broken, and unfinished, but the open ending gives the reader space for "cooperation" with the author's "I", which ensures the aesthetic effect of the text on the semantic and compositional levels.

The genre of an artistic essay of any structure is characterized by the following features: a pronounced figure of the author, subjectivity, self-reflection, intertextuality; use of tropes, stylistic figures, open or hidden dialogue with the reader, integrity, and coherence of the presentation. Art essay architecture is free.

Key words: essay, fiction text, essay structure, essay composition, fiction framing, open ending, catalogue, cataloguing, quote collage, quasi-quotation, reminiscence, metaphor, epithet, simile, self-reflection, intertextuality.

Постановка проблеми. У сучасному світі інформаційного безмежжя питання індивідуальної мовотворчості актуальне й маловивчене, оскільки носії мови зазвичай перебувають у перенасиченому штампами й кліше словесному середовищі, менше читають, а тому їм важко творити власний текст, зокрема художній.

Питання оригінального текстотворення сьогодні одне з ключових у мовознавстві, літературознавстві, журналістиці, лінгводидактиці тощо, оскільки в умовах доступу до «послуг» штучного інтелекту все важче стає навчитися й навчити когось писати академічно добротний текст. Зокрема, ця проблема є відкритою в ліцеях та ЗВО, виконання програм яких має забезпечити здобувачам освіти набуття навичок оригінального текстотворення. Найвищим досягненням сучасної лінгводидактики є формальне (аргументоване) есе, яке характеризується усталеною композицією (теза, аргументи + приклади, висновок), у якій, на нашу думку, «тісно» авторському «Я» творчої особистості. Саме тому ця стаття присвячена архітектоніці художнього есе – творчого «Я»-тексту.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Складність осмислення есе полягає в тому, що текст «Я»-формату є поширеним інструментом інформування у філософії, культурології, мовознавстві, літературі, педагогіці, публіцистиці тощо. Тому він і не може мати чітко визначеної структури: учені типізують есе як за стилем, так і за формою викладу.

Наприклад, С. Шабеліст виділяє такі основні ознаки есе, як: «логічність викладу думок; дбайливе ставлення до художньої форми; вираження нового, суб'єктивного судження про щось (на першому плані – суб'єктивність особистості автора); образність, афористичність, використання свіжих метафор, нових поетичних образів; розмовна інтонація та лексика; різноманітне тематичне спрямування – філософське, історико-біографічне, публіцистичне, літературно-критичне, науково-популярне» [7, с. 49].

Н. Іванова наголошує на тому, що есе – «самостійна та відкрита до формально-змістових видозмін і пошуків модель письма»; «есеї становить специфічний тип дискурсу, коли приватне висловлювання стає всезагально цікавим, бо переходить межі особистої, “домашньої” творчості, заміряючись на загальніші питання, але зберігаючи при цьому свою унікальність» [1, с. 24].

Із формального погляду, на думку К. Сільман, есе притаманні як «літературні (автобіографічність, інтертекстуальність, емоційність, іронічність та широке використання художніх засобів), так і соціокомунікативні риси (актуальність, <...> безпосередній вплив на масову свідомість» [3, с. 67].

М. Титаренко, аналізуючи будову художнього есе, порівнює його з «райдужною пружинкою», яка «перетікає з одного краю в інший. Відтак і думка в есеїстиці є мінливою та пластичною. В есе важливий не результат, а сам процес, треба зауважувати, як автор пише та мислить» [4].

Усі вчені акцентують на довільній композиції і «Я»-присутості в архітектоніці есе, що й зумовило мету нашого дослідження.

Мета дослідження – вивчити й описати архітектоніку (структурні компоненти, які формують цілісність) есе художнього стилю.

Виклад основного матеріалу. Есе – «тексти зазвичай невеликого обсягу, довільної структури та індивідуально-сповідної нарративної природи, що <...> відбивають перебіг авторських міркувань з конкретного приводу, спертих на асоціативність, винахідництво у змістовому та формальному плані, парадоксальність і новизну, естетичну привабливість, акцентування радше на особистому відчутті чи власній раціональній позиції, ніж на моделях дискурсивного (раціоналістичного) аргументування» [1, с. 242].

Архітектоніка – структура тексту есе – це вертикальна модель, яка забезпечує його смислову і композиційну цілісність. Оскільки есе характеризується вільною композицією, то його можна будувати по-різному.

Марія Титаренко [4], аналізуючи будову художнього есе, виокремлює чотири основні прийоми його структурування: художнє обрамлення (закільцювання), каталогізацію, цитатоклажування, відкриту кінцівку.

Приєм художнього обрамлення (закільцювання) полягає в тому, що, створюючи есе, автор використовує тотожні на лексико-семантичному рівні структурні елементи початку і кінцівки твору. У такий спосіб початковий і завершальний сегменти тексту «закільцюють» його на різних рівнях: лексичному, синтаксичному, тропейному. Цей прийом формує цілісність і завершеність есе. Наприклад:

Сніг сніжить, ніжить безмежно, необережно й безбережно, мереживно...

А колись я боялася снігу, бо він – не тільки холодний зліпок, нагло вдертий у внутрішній світ напівсухих чобіт, а й безмежний білий собака, що кусає за очі дитячий Всесвіт.

Сніг – тиша, спокій, податлитвість, тобто чудовий матеріал для маркування зовнішньої форми людини: падаєш навхрест – і маєш рельєфну відбитку неповторної себе.

Розплющую очі: холодне диво інкрустоване діамантами.

Заплющую: сніг – Миколай, сніг – Різдво!

І різдвяються святковий настрій у теплій хаті біля манірниць-ялинок, у вікно зазирає сніг – той сакральний, незайманий чужим знаттям простір, який кусає мене за пам'ять. Я дитинно посміхаюся і вже не боюся.

Сніг сніжить, ніжить безмежно, необережно й безбережно, мереживно... (Роксолана Стефурак).

Як бачимо, застосовуючи закінчення, авторка починає з тези (метафори, думки...) і завершує нею. У такий спосіб текст набуває цілісної форми, обрамлення формує художню завершеність тексту.

Приєм каталогізації полягає у вертикальній і горизонтальній «виструнченості», «концентрації» тексту. Каталог – це піджанр есею, який описав Михайло Епштейн, називаючи текст такого типу «серцевиною», оскільки кожен есей ми можемо згорнути в каталог і подивитися, як формувався текст. Це «кістяк» есею. Дуже важливо під час побудови тексту, на думку Марії Титаренко, розуміти, що є вертикальний складник тексту й горизонтальний. Якщо вертикаль – це чітко структурована парадигма понять, то горизонталь у каталозі – це наскрізний образ, який можна розгортати.

Наприклад:

0.0 Сніг – безмежжя, необережність, безбережність, мереживність, сніжинність.

1. Холодний зліпок дитячої уяви.

2. Безмежний білий собака, що кусає за очі дитячий Всесвіт.

2.1. Світ – Всесвіт.

3. Тиша, спокій, податлитвість, неповторність.

4. Холодне диво, інкрустоване діамантами.

4.1. Сніг – Миколай, сніг – Різдво!

5. Сакральний простір манірниць-ялинок.

0.0 Сніг – безмежжя, необережність, безбережність, мереживність, сніжинність (Роксолана Стефурак).

Наведений каталог має чітку пронумеровану вертикаль понять, а також горизонтальну асоціативно-образну вісь із топіком «сніг». Як бачимо, так званий каталог-картинка, каталог-фотографія, каталог-асоціація, каталог-спогад, каталог-сповідь... є своєрідною «Я»-пам'яттю дитинства. Авторка, правда, зробила навпаки: спершу написала есей, а потім трансформувала його в каталог. Таке завдання можна давати слухачам курсу з написання художнього есе. Це приклад,

як допрацювати каталог, щоби вийшов повноцінний есей. У цьому тексті багато парцельованих речень, художнє обрамлення, асоціативно-образний баланс горизонталі і вертикалі тексту.

Приєм цитатоколажування полягає в тому, що архітектоніка есе формується різнотипними вкрапленнями чужого мовлення (цитати, ремінісценції, відгуки тощо). І. Хлистун вважає, що однією з основних ознак есе є інтертекстуальність, яка знаходить вираження, зокрема, в «афоризмах, сентенціях, цитатах з метою спонукання читача до роздумів та емоційного сприйняття певних думок автора» [6, с. 126]. Завдяки цитатоколажуванню в тексті адресат «бачить» загальнокультурний контекст фонових знань автора, глибше розуміє його ословлене «Я» завдяки відомим константам певної мовної картини світу. Наприклад:

На межі молитви...

«Від пошести, голоду, вогню і війни визволи нас, Господи»...

І ще від думок страшних визволи...

І від бездушно децибельного голосу лютости й мсти...

Боже, ти ж знаєш, скільки разів голод вбивав Україну, як пошесть з'їдала її.

А війна... І війна не вперше... Дозволь, щоб востаннє...

Господи, звільни нас від сусідів північних, тих злооких і чорносердих убивць із викривленою психікою. Врятуй нас від слова їхнього матюкосатанинського та діл їх смертоносних.

Боже, поглянь на ті фото з Маріуполя й Бучі і зглянься над нами. Там не вперше стріляють в потилицю, там не вперше морять голодом (тільки тепер блокадно-підвально).

Боже, зв'яжи руки вбивцям...

Голод – це московія. Московія – це голод. Голод думки, віри, честі, правди, дитячих голубеньких капчиків 18 розміру, а згодом і хліба.

Пошесть – це московія. Московія – це пошесть. Боже, лікарю душ, пошли нам таку вакцину, щоб цей ординський вірус зник із нашої землі, "як роса на сонці".

Вогонь і війна – це московія. Московія – це вогонь і війна. Про це кричить палаюча історія Сирії, Ічкерії, Грузії, Афганістану й багатьох інших країн. Поможі, щоб і наша історія ніколи більше не мовчала й не замовчувала...

Розумію, що помагаєш нам. І штормом моря, щоб не висадився чужинський десант, і нерозірваними снарядами, і весняним снігом, що показує сліди диверсантів в комендантський час, і навіть зброєю, подарованою світом.

І якби не Твоя воля, то не встояв би Київ проти вселенського зла. А він встояв тому, що якогось дня цієї лютої лютневої війни Твій перст намалював над ним веселку...

Усе було б не так страшно, Боже, якби не моторошні картини Бучі й Ірпеня...

Тому прошу, Господи, зроби так, щоб мертві діти української землі (малі й дорослі) не стали марними жертвами пошести ординської голодної війни.

«Від пошести, голоду, вогню і війни визволи нас, Господи»... (Роксолана Стефурак).

У наведеному есе авторка використала прийом цитатоколажування, впливши у канву тексту перший рядок («Від пошести, голоду, вогню і війни визволи нас, Господи») із відомої молитви («Благальна пісня (суплікація)») та порівняльну конструкцію з гімну України («як роса на сонці»), ремінісценції (квазіцитацій), які нагадують адресатові певні події, факти (Сирія, Ічкерія, Грузія, Афганістан, Маріуполь, Буча), що значно підсилило твір, розширило його смислову, підтекстову, асоціативно-образну рамки. Цей текст також має художнє обрамлення цитатою з молитви, яка в тексті згорнуто повторюється синонімічним звертанням «Боже». Такий «посилюваний повтор є засобом вираження есеми» [2, с. 22] – макрообразу «Я»-тексту («Межа молитви»), зв'язувальним елементом тексту (заголовком).

Слід зазначити, що, вибудовуючи есе, не варто надто захоплюватися цитатоколажуванням, оскільки есе – це «я»-формат, а надмірна цитатація чи інтертекстуальність може «виштовхнути» автора із самого тексту, оскільки «диференційною ознакою есе була і залишається постать автора, намір якого зводиться до визначення своєї позиції стосовно світу та інформування про неї читачів» [5, с. 30].

Приєм відкритої кінцівки полягає в тому, що текст есе начебто не дописаний, обірваний, не завершений, проте відкрита кінцівка, власне, й надає читачеві простір для «співпраці» з авторським «Я», що й забезпечує естетичний ефект тексту на смислового й композиційного рівнях.

Приєм відкритої кінцівки здатен спровокувати естетичний художній ефект у читача, здатного до творчої співпраці з автором, оскільки «категорія завершеності есею має значно більш відносний характер, ніж у публіцистичних жанрах, і стосується передовсім форми, а не змісту...» [3, с. 90]. Есе не вимагає однозначного розуміння його змісту, а залучає читача до роздумів, лише знайомить його з авторським баченням есеми (домінантного образу тексту), тому завершення тексту читачем – цікавий композиційний хід:

Цього Різдва я побачила, що Ісус оселився в «колисочці» з-під патронів...

Це означає, що все буде Україна, бо на її боці Світло першої зірки, яку не здатна вбити жодна балістична ракета.

Можна вимкнути світло, але не можна знищити світлість душі.

Можна вбити людину, але не можна вбити в людині Бога, який кожного року народжується, щоб врятувати людство.

Цього року Ісус народився в Україні? (Роксолана Стефурак).

Відповідь на кінцеве питання тексту, звісно ж, відкрита. Іде війна, боротьба добра і зла, світла й темряви. Для когось відповідь однозначна: добро перемаже зло! Христос цього року народився в Україні, щоб врятувати людство! А хтось втратив сина... У нього відповідь, на жаль, може бути й іншою...

Відкрита кінцівка есе здатна естетично й емоційно впливати на сприймача тексту, фонові знання якого формують здатність до художнього переосмислення дійсності адресатом.

Цілісність будь-якого есе забезпечується насамперед смисловою зв'язністю його структурно-змістових частин. Використовуючи аргументацію, факти, приклади тощо, автор вибудовує текст, що глибоко (і на вертикалі, і на горизонталі!) розкриває вибрану тему. Саме тому «есеї тяжіє до композиційних форм, що застосовують у художній прозі» [3, с. 84], якій властива тропеїчність (метафора: *Твій перст намалював над ним (Києвом) веселку ...*; епітет: *тих злооких і чорносердих убивць*; порівняння: *манірниця-ялинка*; антитеза: *Можна вимкнути світло, але не можна знищити світлість душі. Можна вбити людину, але не можна вбити в людині Бога...*), саморефлексія (авторська інтерпретація довколишньої дійсності, суб'єктивне осмислення описуваного поняття: *Сніг – тиша, спокій, податливість, тобто чудовий матеріал для маркування зовнішньої форми людини: падаєш навхрест – і маєш рельєфну відбитку неповторної себе*), інтертекстуальність («*Від пошести, голоду, вогню і війни визволи нас, Господи*», «*як роса на сонці*», *Сирія, Ічкерія, Грузія, Афганістан, Маріуполь, Буча...*).

Як бачимо, цілісність художнього есе залежить від гармонійного поєднання авторського «Я» із образністю, актуальністю, саморефлексією, а не від композиції тексту, бо його архітектоніка не усталена: навіть із відкритою кінцівкою есе художньо цілісне.

Висновки. Для жанру есе будь-якої структури характерні такі ознаки: яскраво виражена постать автора, суб'єктивність, саморефлексія, інтертекстуальність; використання тропів, емоційно забарвленої лексики, діалог з читачем, цілісність, зв'язність викладу, що синкретично формують оказіональну мовну картину світу митця.

Архітектоніка художнього есе є вільною (обрамлення, відкрита кінцівка, помірно цитатокотлажування, каталогізація тощо), тому особливості структури такого тексту зумовлені індивідуальним авторським почерком текстотворення.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Іванова Н. Специфіка есею як жанру художньо-небелетристичної літератури. *Слово і час*. 2007. № 9. С. 15–25.
2. Пітель В.М., Пітель В.І. Посилюваний повтор як один із засобів вираження есеми у творі Тараса Прохаська «Майбутнє буде давно». *Сучасний стан та перспективи розвитку науки, освіти,*

технологій та суспільства : збірник тез доповідей Міжнародної науково-практичної конференції (м. Кременчук, 9 лютого 2023 р.) : у 3 ч. Кременчук : ЦФЕНД, 2023. Ч. 2. С. 20–22.

3. Сільман К. В. Есе як жанр на перетині літератури та журналістики : дис. канд. ... філол. наук : 10.01.06. Миколаїв, 2019. 228 с.

4. Титаренко М. Як написати успішний есей: кейси від Марії Титаренко. Школа журналістики та комунікації. URL: <https://sjc.usu.edu.ua/news/yak-napysaty-uspishnyu-esey-keysy-vid-mariyi-tytarenko/> (дата звернення: 21.06.2023).

5. Торговець Ю. І. Текст-типологічна специфіка есе: історична перспектива. *Філологічні студії*. 2016. Вип. 6. С. 29–33.

6. Хлестун І. Лінгвостилістичні особливості есе як публіцистичного жанру. *Філологічний часопис*. 2022. Вип 1(19). С. 121–128.

7. Шабеліст С. Теоретичні аспекти жанру есею. *Слово і час*. 2007. № 11. С. 48–56.